Profesorovi Slavomírovi Ondrejovičovi pri príležitosti jeho životného jubilea s poďakovaním za mnohé, ale najmä za to, že z jeho sociolingvistických prác vyžaruje nielen presvedčenie o dobrej kondícii a sľubných výhladoch súčasnej slovenčiny, ale aj neochvejná viera v jej používateľov.

PRÍTOMNOSŤ ČEŠTINY NA SLOVENSKU A ASPEKT SPISOVNOSTI*

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

JAROŠOVÁ, Alexandra: The Presence of Czech in Slovakia and the Aspect of Standardness. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 5 – 30.

Abstract: The paper aims at giving a retrospective view of the presence of Czech in Slovakia through prism of the concepts *language situation*, *communication situations* and *standardness*.

Within the conditions of the feudal heterogeneity of the Hungarian Monarchy and without any distinct cultural and political centre of the Slovaks, in a situation of considerable dialectal variety, the Czech language fulfilled the role of a comprehensible and within the whole society (among educated Slovaks) valid and relatively unified written form of the “local language” (*lingua vernacula*). In the 14th and the 15th centuries this Czech got only relatively little Slovakized. During the 16th and the 17th centuries two mutually overlapping tendencies of the development of the written language of the Slovaks were being formed: 1. *Slovakized Czech, or a Slovak-version Czech*, and 2. *Regional Variants of Cultural Slovak*. Both tendencies found their place in the Catholic as well as in the Protestant environment. In the 2nd half of the 18th century, with continuation into the beginnings of the 19th century, two directions that started to be formed already in the previous period, became crystalized: 1. Under the influence of the progressing re-Catholicization, the Slovakized Czech of the Protestants undertook the *direction from diglossia towards “pure” Czech* (at least in the sense of an intention), and the Protestant circles unequivocally accepted it as their standard language, sometimes denoting it as *reč československá* (Czechoslovak language) or *českoslovenčina* (the Czechoslovak); 2. In the Catholic environment, the *cultural Western Slovak* of the southern type and called *berňolákovčina* (Bernolák’s Slovak) was codified, with the status of an autonomous standard language – *a development away from diglossia towards Slovak*. It was a period of two standard languages to which Štúr’s codification

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0015/14 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 5. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

of Slovak put an end. His codification was based on the northern Central Slovak dialects, and after its modification in the so called *opravená slovenčina* ("corrected Slovak") it was accepted by the representatives of both confessions.

Key words: standard language, Slovakized Czech, Cultural Slovak, diglossia, normalization, codification

0. ÚVOD

Pri úsilí načrtnúť prítomnosť češtiny na Slovensku ako súčasť historickej jazykovej situácie a súčasne ako jazyka vymedzených komunikačných situácií sme sa najviac opierali o syntetizujúcu prácu Eugena Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (Pauliny, 1983) pre jej komplexný, hlboký a metodologicky inšpiratívny opis procesu utvárania kultúrnej a spisovnej slovenčiny v komunikačne diferencovanej interakcii s češtinou ako písomným jazykom Slovákov v minulosti (porov. aj hodnotenie v jubilejnej štúdii Muziková, 2012). Treba prihliadať aj k syntéze skúmanej problematiky v monografiách Jána Doruľa (1977; 1993) opierajúceho sa o predchádzajúcu analýzu bohatého jazykového materiálu (Doruľa, 1967; Doruľa, 1968a). V mnohom inšpirujúci je aj pohľad, ktorý ponúka novšie spracovanie dejín spisovnej slovenčiny Rudolfa Krajčoviča a Pavla Žiga (2002). Okrem vlastnej interpretácie niektorých známych údajov dielo prináša aj nové hodnotné poznatky získané štúdiom archívnych materiálov. Cenné prehľadové štúdie o prítomnosti češtiny na Slovensku napísali Ľudovít Novák (1938; 1982), Rudolf Krajčovič (1962), Štefan Švagrovský (2007a), Ľubomír Ďurovič (2004; 2015). Pri komentovaní jednotlivých momentov tohto procesu sme priebežne odkazovali aj na zistenia a názory iných autorov (Jána Stanislava, Eugena Jónu, Vincenta Blánára, Milana Majtána, Jany Skladanej, Jána Horeckého, Pavla Žiga, Kataríny Habovštiakovej a radu ďalších). Na zaujímavé etnosingnifikantné, kulturologické a sociolingvistické aspekty slovensko-českých jazykových kontaktov poukázala rozsiahla štúdia Kláry Buzássyovej a Slavomíra Ondrejoviča (1994). „Štruktúrna a sociálnolingvistický“ model konštituovania a rozvíjania spisovnej slovenčiny v situácii prítomnosti blízko príbuzného kontaktného jazyka buduje Juraj Dolník (2010, s. 71 – 93).

1. ČEŠTINA V STARŠOM PREDSPISOVNOM OBDOBÍ (14. – 15. STOROČIE)

Po páde Veľkomoravskej ríše sa situácia u našich západných susedov, teda v Českom kniežatstve a neskôr v Českom kráľovstve, a situácia v slovenskej oblasti Uhorska vyvíjali odlišne, ak berieme zreteľ na používanie domáceho jazyka ako nástroja písomnej, resp. „vyššej“ komunikácie. České kniežatstvo si aj po páde Veľkej Moravy do istej (cirkevnej hierarchiou len veľmi neochotne dovolenej) miery uchovávalo kontinuitu slovanskej písomnosti, o čom svedčí aj zriadenie tzv. Sázavského kláštora (1032) slúžiaceho na udržiavanie tejto tradície. Napriek krátkej existencii sa táto inšti-

túcia stala článkom neprerušenej tradície bohoslužby vykonávanej (popri dominantnej latinčine) aj v domácom zrozumiteľnom jazyku. Čeština sa postupne rozvíjala vo vyspelý kultúrny a spisovný jazyk dokumentovaný od konca 13. storočia súvislými jazykovými pamiatkami. Inak povedané, „v přemyslovských Čechách sa na veľkomoravskej ideologickej a mocenskej tradícii stavalo ďalej“ (Pauliny, 1983, s. 46).

V mnohonárodnostnom Uhorsku s latinčinou ako nadnárodným spisovným jazykom a pri absencii kultúrneho a politického centra na území obývanom Slovákmi nenastali vhodné podmienky na kultivovanie slovenčiny a na jej rozvitie na spisovný jazyk (bližšie Novák, 1938, s. 109 – 111; Novák, 1982, s. 383 – 384; Habovštiaková, 1987, s. 47 – 48). Takže od zániku Veľkej Moravy do prvej tretiny 15. storočia, keď zaznamenávame prvé početnejšie listinné doklady o stálej prítomnosti češtiny na Slovensku, svedectvo o existencii domáceho slovenského etnika vydávajú slovenské toponymá a antroponymá v latinských písomných dokladoch najmä majetkovo-právnej povahy (kráľovské donácie, majetkové registre a iné; porov. Stanislav, 1957) a zmienky v latinčine zo **14. storočia** o tlmočení latinských právnych alebo pastoračných textov do „domáceho jazyka“ (*layca lingua, materna lingua, vulgari-ter dicat*; citované podľa Krajčovič, 1980, s. 31 – 61), prípadne *Privilegium pro Slavis* z roku 1381 o paritnom zastúpení Nemcov a Slovákov v žilinskej mestskej rade.

Kontinuita štátnej a administratívno-právnej terminológie z čias Veľkej Moravy sa odráža vo feudálnej maďarskej právnej terminológii, ktorá prevzala napr. také výrazy ako *pravьda* – súdne konanie, *ponosa, pristavъ* – súdny svedok, *дѣлѣг, оброкъ, кваръ, porqčiti* v podobe *prauda, panasъ, prószlô, dolog, abrak, kár, parancsol* (Pauliny, 1983, s. 13). Dokladmi o používaní češtiny na Slovensku a súčasne aj o jej slovenčení (ibid., s. 70) sú dva náboženské texty – modlitba *Ó, verný kresťane* a pieseň *Vitaj milý Spasiteľu* – zapísané v kódexe z 2. polovice 14. storočia. Spomínané priame aj nepriame, akokoľvek ojedinelé doklady vytvárajú presvedčivú retrospektívu smerom od lepšie doloženého 15. storočia k storočiam, ktoré predchádzali tomuto medzníku.

15. storočie je podľa E. Paulinyho zlomovým obdobím vo vývine slovenskej národnosti a jej spisovného jazyka (ibid., s. 74). Objavenie sa po česky písanej rukopisnej produkcie v 15. storočí opisuje Ľ. Ďurovič (2015, s. 145) ako jej „vyrastanie z vákua“ päť až šesť storočí trvajúcej neexistencie dokladov písaných v domácom jazyku. „Vákuum“ ako isté esejistické zveličenie je potrebné korigovať videním E. Paulinyho (1983) aj R. Krajčoviča (1980; 1981a; 1981b; Krajčovič – Žigo, 2002), ktorí načrtávajú v tomto zdanlivom vákuu kontúry života domáceho jazyka. Robia to prostredníctvom analýzy proprií, prípisok a glos pisárov, maďarských prevzatí, zmienok o igrichoch, o pastoračnej a právnej praxi prekladania latinských formúl do domáceho jazyka a pod. Z týchto zmienok jednoznačne vyplýva aj existencia domáceho kultúrneho jazyka, ústnej kultúrnej slovenčiny, pretože inak by podobné žánre (pastoračné formuly, miestoprísahné vyhlásenia, remeselnícka terminológia, piesne) nemohli byť pretlmočené do domáceho jazyka, resp. pestované v domácom jazyku (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 52 – 61). Spomínané jazykové elementy umožnili týmto

bádateľom skúmať nielen *vonkajší*, ale aj *vnútorný* život slovenčiny, teda rekonštruovať vývoj jej hláskoslovnej, tvaroslovnej aj morfematickej stavby.

Hospodársky život etnicky slovenskej komunity v Uhorsku (od 13. storočia manifestovaný rozvojom meštianstva aj zemianstva) si v 15. storočí vyžiadala jazyk slúžiaci potrebám administratívno-právnej komunikácie prístupnej širšiemu okruhu ľudí. Výsadné vrstvy slovenskej spoločnosti začali preto čoraz viac využívať češtinu ako písanú kultúrnu podobu „domáceho jazyka“, teda ako substitút písomnej formy vlastného kultúrneho jazyka (Jóna, 1984, s. 131). Hovorenou podobou „domáceho jazyka“ bola bežne používaná slovenčina v rozličných nárečových variantoch alebo slovenčina používaná vo vyššej, kultúrnejšej funkcii a čiastočne už odpútaná od svojej nárečovej bázy (ústna kultúrna slovenčina). Pomenovanie „domáci jazyk“ označujúce dorozumievaciu reč miestneho obyvateľstva (*lingua vernacula*) je výsledkom istého zovšeobecnenia. Je „strešným“ pojmom pre komplex písaného a hovoreného kódu. Tieto dva kódy nepredstavujú totožné jazyky, ale sú istému etniku všeobecne zrozumiteľné a touto vlastnosťou stoja v opozícii k latinčine ako univerzálnemu a národne neutrálnemu kódu mnohonárodnostného Uhorska a súčasne jazyku celej európskej vzdelanosti a náboženského kultu. Potrebu ustáleného administratívno-právneho jazyka a spôsob napĺňania tejto potreby dobre dokumentuje *Žilinská mestská kniha* obsahujúca zápisy právnych úkonov osvedčovaných pred mestskou radou (v období od 1451 do 1524 zaznamenávaných najmä v češtine; inak Kuchar, 2009). Táto pamiatka obsahuje nemecký originál magdeburského práva (z roku 1378) a jeho preklad do slovakizovanej češtiny (z roku 1473) s veľkým počtom slovenských právnych termínov dokumentujúcich kontinuitu právnej terminológie z čias Veľkej Moravy do 15. storočia (s jej ďalším pokračovaním). Z obdobia latinských zápisov v *Žilinskej mestskej knihe* možno upozorniť na zápis svedčiaci o tom, že ústne vyhlásenia pred mestskou radou týkajúce sa napospol majetkových záležitostí sa robili *intelligibili voce vulgari lingvagio*, teda „zrozumiteľným hlasom v ľudovom jazyku“ (Pauliny, 1983, s. 81). Tým sa podľa E. Paulinyho vysvetľuje fakt, že najstaršie zápisy vyznievajú skoro ako slovenčina s bohemizmami a neskoršie zápisy ako čeština so slovakizmami. Prvé zápisy teda odrážajú fakt, keď sa prvoradá dôležitosť prikladala ústnemu rokovaniu a následnému vyhláseniu pred úradom v slovenčine a len „pre väčšiu istotu“ sa toto vyhlásenie zapisovalo do mestských kníh. Neskoršie zápisy odrážajú stav, keď už tieto texty neboli iba doplnkom ústneho vyhlásenia a mali vlastný status.

Veľmi zaujímavým a medzi pamiatkami z 15. storočia ojedinelým dokladom je text náboženského charakteru známy ako *Spišské modlitby pri kázni* pochádzajúci z katedrálneho kostola pri Spišskej kapitule a nájdený v 19. storočí v kartuziánskom kláštore pri Olomouci (Stanislav, 1950, s. 141 – 155; Pauliny, 1983, s. 91 – 95). Prepošt Gašpar Bak, ktorý celebroidal omšu pri príležitosti posvätenia katedrály (október 1479), si ako pomôcku napísal znenie modlitieb a prosieb, ktoré bude prednášať v „nelatinskej“ časti omše. Sám prepošt chápal svoj prejav v slovakizovanej češtine ako slovenčinu, o čom svedčí jeho poznámka týkajúca sa čítania evanjelia: *a tak sie*

wiklada slowenskym yazykom wedle tekstu, čo značí, že nasleduje voľný preklad latinského evanjelia do slovenčiny.

Určitý počet fonologických a lexikálnych slovakizmov obsahuje aj čeština doložená v praktických školských slovníkoch – v odpisoch Klaretovho *Bohemára* (14. stor.) a *Glosára* (15. stor.).

Štefan Švagrovský (2007a) uvažuje o jednom z viacerých momentov, ktoré vplývali na pozíciu češtiny vo vtedajšom Uhorsku: „Pravdepodobne tento vysoký štatút vypracovaného a diplomaticky uznávaného českého jazyka, ktorý bol vtedy slovenčine oveľa bližší ako dnes (...), bol príčinou, že v Uhorsku sa nevytvorila vlastná slovenská podoba písaného jazyka v 14. alebo 15. storočí, ale prijal sa za ‚vlastný‘ jazyk český.“ Používaním češtiny v písomnej komunikácii sa Slováci odlišovali od Nemcov a Maďarov, ale pretože funkciu odlišenia dostatočne plnila aj hovorová slovenčina, tak nemožno povedať, že by čeština v tomto prípade fungovala ako vonkajší reprezentant etnicity (Dorula, 1968b, s. 183 – 185). E. Pauliny sa nazdáva, že hoci sa Slováci používaním češtiny nezačali pokladať národným cítením za Čechov, jej prijatie za písanú podobu celospoločenského jazyka umožnilo Slovákom dosiahnuť značný pokrok pri formovaní ich národnosti aj vo veľmi nepriaznivých podmienkach feudálne rozdrobeného Uhorska (Pauliny, 1956, s. 109; 1958, s. 44; 1983, s. 78).

Ak by sme chceli, sústrediť sa len na češtinu a slovenčinu, toto obdobie zhodnotiť z hľadiska spisovnosti, má zmysel pokúsiť sa o interpretáciu dvoch – v danom historickom čase zásadne odlišných – komunikačných situácií. Prvá komunikačná situácia sa vyznačuje vysokým stupňom závažnosti a závažnosti a druhá situácia sa dá charakterizovať ako komunikácia o bežných, menej dôležitých záležitostiach. V každej z týchto situácií fungoval jej vlastný jazykový kód, pričom zhodou historických okolností sa v spoločensky náročných situáciách používal geneticky odlišný (hoci zrozumiteľný) jazyk – čeština (podliehajúca adaptácii), a v bežnej komunikácii slovenčina. Kritérium závažnosti a závažnosti (v dnešnej terminológii „oficiálnosti“) textu išlo aj naprieč dichotómiou hovorenosť – písanosť (slovenské glosy nad latinskými slovami, poznámky pisárov v slovenčine), hoci typickejšou formou komunikácie sledujúcej a signalizujúcej „vyššie ciele“ je písaná podoba. To čo dnes nazývame modernou sociolingvistickou terminológiou *diglosia* (Ferguson, 1959/2003; so zreteľom na slovenskú situáciu porov. Múcsková, 2007), opísal E. Pauliny ako jazykovú realitu dejín Slovákov už skoro pred šesťdesiatimi rokmi, čiže rok pred vyjdením Fergusonovho článku (porov. Lauersdorf, 2012, s. 248), pod označením *bilin-gvizmus* (Pauliny, 1958). V zjednodušujúcej skratke by sa fungovanie týchto dvoch jazykov v podmienkach diglosie dalo charakterizovať takto: čím závažnejší komunikačný akt, tým viac češtiny (ktorú súčasníci mohli v istých situáciách chápať ako „vyšší typ“ slovenčiny). Pre spoločensky závažnejšiu situáciu bol teda určený jazyk výrazne odlišný od jazyka bežnej komunikácie: cibrený, vybraný a do istej miery umelý (so zreteľom na existenciu česko-slovenských lexikálnych hybridov – poslovenčených bohemizmov alebo počeštených slovakizmov). Na tomto mieste treba

zdôrazniť, že pokus o „historickú interpretáciu“ spomínaných komunikačných situácií a konštatovanie určitého druhu diglosie – používanie dvoch jazykov v závislosti od typu komunikačnej situácie – má nielen črty veľkého zovšeobecnenia, ale aj hypotetickosti, vyplývajúcej z nedostatku informácií o fungovaní kultúrnej podoby slovenčiny v závažnejších komunikačných aktoch, z ktorých sa nerobili zápisy.

2. ČEŠTINA V MLADŠOM PREDSPISOVNOM OBDOBÍ (16. – 18. STOROČIE)

2.1. Šestnásť a sedemnásť storočie – rozvoj kultúrnych jazykov Slovákov

Toto obdobie charakterizujú viaceré okolnosti, ktoré oslabovali Slovensko aj Slovákov hospodársky aj duchovne: turecké vojny, stavovské povstania, sedliacke a banické vzbury. Na druhej strane turecká okupácia rozsiahlych oblastí zvýšila politický a vojenský význam viacerých kráľovských miest v neobsadenej časti Uhorska. Tá sa stala súčasťou habsburskej ríše, čo napomáhalo vzájomnú výmenu ľudí na danom teritóriu. Tu možno spomenúť aj masívne sťahovanie českých protestantov do Uhorska ako do krajiny s tolerantnejšími náboženskými zákonmi.

Čeština, ktorú Slováci používali ako funkčne vyššie postavený kód písaných prejavov, prichádzala do interakcie so slovenským jazykovým povedomím a slovakizovala sa. Slovenské vedomie určovalo pravidlá, resp. „istý slovenský spôsob adaptácie češtiny, v ktorom sa výrazne prejavujú celoslovenské jazykové prvky“, napr. zanedbávanie *ř* a *ě*, prehlások *a > e*, *u > i*, typických českých pádových tvarov, používanie gramatickej morfémy *-m* v 1. osobe sg. prezenta vo všetkých slovesných triedach (Doruľa, 1997, s. 12). Na označenie slovakizovanej češtiny používajú bádatelia rozličné označenia, napr. „slovenská“ čeština, slovenský variant spisovnej češtiny, štandard češtiny na Slovensku, čeština slovenskej redakcie a pod. Neskoršie obdobia ukázali, že v katolíckej komunite sa táto regulatívna vlastnosť slovenského jazykového vedomia mohla uplatňovať oveľa voľnejšie a prenikavejšie, pretože čeština tam nemala status sakrálného a úradného jazyka.

V 16. storočí sa začala nová fáza vo vývine celospoločensky platného spisovného jazyka slovenskej národnosti, pretože sa kladli základy písomnej podoby vyššie spomínanej kultúrnej slovenčiny, ktorá sa v *Encyklopédii slovenčiny* charakterizuje ako „nekodifikovaná nadnárečová forma slovenčiny v predspisovnom období, ktorá sa konštituovala (...) na báze nárečí, mestskej reči a reči vzdelancov. Pri jej formovaní bol dôležitý kontakt s češtinou“ (Mistrík a kol., 1993, s. 255). O rozlíšenie rozlične slovakizovanej češtiny a viacerých variantov kultúrnej slovenčiny sa pokúsil R. Krajčovič (1962).

Turecké vojny vyvolali zomknutie obyvateľstva tých stolíc, ktoré síce neboli obsadené Turkami, ale museli sústavne čeliť ich nájazdom, a preto boli nútené vzájomne spolupracovať. E. Pauliny (1983, s. 104) poukazuje na to, že v tomto období sa upevnil typ stredoslovenských nárečí v Turčianskej, Liptovskej, Zvolenskej, Tekovskej stolici a v severnej časti Nitrianskej a západnej časti Hontianskej stolice.

Tento typ sa stal základom pre formovanie kultúrnej strednej slovenčiny. Na druhej strane prítomnosť Turkov brzdila diaľkový zahraničný obchod prúdiaci cez Slovensko, čo znižovalo význam stredoslovenských miest. To sa prejavilo na poklese expanzie stredoslovenského nárečia na západ a na východ (ibid., s. 122 – 123).

V tomto období bolo západné Slovensko z vojenského hľadiska relatívne pokojné (moravsko-slovenské obchodovanie na rozdiel od zahraničného postihnuté nebolo, skôr naopak; porov. Macůrek 1956), takže tu vznikli podmienky na rozvoj kultúrnej západnej slovenčiny. Práca Marka R. Lauersdorfa (1996) o nadnárečovej normalizácii slovenčiny v 16. storočí ukazuje na základe fonologických kritérií, že kultúrna západná slovenčina v tom čase dosiahla pozoruhodný stupeň fonologickej normalizácie, kým v strednej kultúrnej slovenčine je tento jav tiež nesporný, ale o niečo menej intenzívny. V prameňoch z 2. polovice 16. storočia sa vyskytujú aj znaky kultúrnej východoslovenčiny, ktorej vývoj vyvrcholil o dve storočia neskoršie v jazyku kalvínskych rituálových kníh (Švagrovský, 2007b).

V prvej štvrtine 16. storočia preniká na Slovensko reformácia. Na jazykovú situáciu u nás vplýva reformácia uplatňovaním zásady používať pri bohoslužbách domáci, zrozumiteľný jazyk. Táto zásada upevnila pozíciu češtiny predovšetkým v evanjelickej časti slovenského spoločenstva. Možno pozorovať dve tendencie v jej používaní v závislosti od závažnosti, oficiálnosti a záväznosti textu. Prejavy vyššieho štýlu u slovenských evanjelikov zachovávajú spisovnú normu (tlačené biblické texty, texty náboženských piesní). Menej závažné pastoračné texty sú viacej slovákizované (Pauliny, 1958, s. 43). Analýza ukázala dva typy češtiny už v *Bardejovskom katechizme* z 1581, teda tlačenej knihy obsahujúcej český preklad Lutherovho *Malého katechizmu*, súhrnu vieroučných zásad luterskej reformácie a základnej príručky tejto protestantskej cirkvi. Ide o preklad (s istou adaptáciou) nemeckého a čiastočne latinského Lutherovho textu do češtiny urobený na Slovensku a určený Slovákom (Ďurovič, 2009; Ďurovič, 2015). Tam, kde Luther podáva základné články viery (*Desatoro*, *Krédo*, *Otčenáš*), používa vydavateľ dávno ustálené, každodennou cirkevnou praxou utvrdené české znenie. Biblické texty boli dosadené z Melantrichovej biblie. Časť katechizmu obsahujúca Lutherov úvod a pokyny pri spovedi a modlitbách boli preložené z nemčiny do slovenčiacej češtiny <ibid., s. 208 – 215>.

Ak hovoríme o dvoch češtinách v náboženskej oblasti, tak vedomé slovenčenie bolo motivované ohľadom na adresátov v rámci komunikácie predstaviteľov cirkvi s veriacimi (spoveď, krst, kázne, modlitby). Niektoré texty v rukopisnej *Bystrickej agende* (1585), knihe obradov evanjelickej cirkvi, možno označiť za kultúrnu západnú slovenčinu (prepis časti tohto dokumentu je uverejnený v 1. zväzku zborníka historických textov *Pramene k dejinám slovenčiny* – Majtán – Skladaná [eds.], 1992). Ani neuvedomované slovenčenie nie je možné považovať za chybu, pretože ústna domáca podoba jazyka sa tlačila do písanej, čo je v diglosnej situácii normálny jav.

Ak prejdeme z náboženskej oblasti do sekulárnej sféry, možno konštatovať toto: praktické písomnosti (písomné záznamy vo veciach hospodárskych – inštruk-

cie, súpisy príjmov a výdavkov, inventáre, majetkovo-právne písomnosti a korešpondencia osôb, ďalej záznamy z vypočúvania obvinených alebo svedkov, zápisy zemianskych stolíc a iné) sú napísané jazykom, kde striktné dodržiavanie spisovnej normy nebolo relevantné. „[A] tak v textoch nachádzame silné vrstvy slovakizmov vo všetkých jazykových rovinách, takže vlastne často nemožno hovoriť už ani o spontánne a či zámerne slovakizovanej češtine, ale skôr o slovenčine poznačenej češtinou, pretože texty výrazne odrážajú živý domáci jazyk vo všetkých jeho predpisovných formách a podobách, t. j. v štýlovo diferencovaných prejavoch z jednotlivých kultúrnych útvarov, nárečí a nárečových skupín“ (Majtán, 1992, s. 10). Významnú úlohu pri tvorbe a ustaľovaní kultivovanej podoby slovenčiny zohralo zbieranie, zapisovanie a vydávanie folklórnych útvarov (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 93). Tu možno poukázať na Krajčovičovo konštatovanie, že zjednodušený pohľad prisudzujúci slovenčine v mladšom predpisovnom období len nevýznamné funkcie je neprijateľný a textová dokumentácia ho jednoznačne vyvracia (ibid., s. 96).

Čo sa týka geografického obrazu používania češtiny na Slovensku, tak E. Pauliny (1983, s. 118) konštatuje, že najviac sa spisovná norma zachovávala na južnom západnom Slovensku, v mestách Bratislava a Trnava a na panstvách v tejto oblasti. V trenčianskej oblasti a na strednom Slovensku možno zaznamenať silné slovenčenie administratívno-právnych zápisov. Pokiaľ v 15. storočí stredoslovenské nárečia rozširovali svoje hranice, tak v priebehu 16. storočia sa obraz tejto dominancie začína meniť v prospech juhozápadoslovenských jazykových prvkov, a to najmä v morfológii.

Túto kultúrnu západoslovenčinu vniesli do svojej literatúry v ďalšom období (v 17. a 18. storočí) za protireformácie slovenskí katolíci, ktorých knižná produkcia motivovaná rekatolizačnou aktivitou pozoruhodne rástla.

Pod označenie *lingua vernacula* Slováci v 16. – 18. stor. zahŕňali všetky varianty slovakizovanej češtiny aj kultúrnej slovenčiny. V takejto nominačne zastrešujúcej funkcii vystupovalo aj pomenovanie *slovenská reč*, *slovenský jazyk* a (hoci menej často) aj spojenie *český jazyk* (Doruľa, 1993). Je zrejmé, že bez ohľadu na to, ako sa jazyk textov písaných Slovákmi a na Slovensku nazýval, jazykovedná analýza dokáže rozlišovať české, slovenské a hybridné slová. Otázka bohemizmov a ich statusu v slovenských písomných pamiatkach a následne v historickej lexikografii je zložitá (Valentová, 2011). Vystupuje tu faktor česko-západoslovenskej totožnosti niektorých jazykových javov a slov (*zed'*), prípadne sa treba vyrovnáť s javom, že geneticky spoločný základ sa v textoch vyskytuje v slovenskej aj v českej (resp. krajne západoslovenskej) hláskovej podobe (*viera* – *víra*, *mal* – *měl/miel*, *zajtra* – *zítra*, *hriešny* – *hríšny*). Pri rozhodovaní sa okrem iného berie do úvahy aj to, či určitý západoslovenský jav má širšiu distribúciu, teda regionálny charakter, alebo ide o fakt úzko nárečový, teda marginálny. Viaceré adaptované bohemizmy sa v slovenčine pevne udomácnili (*úradník*, *prozreteľnosť*, *umenie*, *zmluva*), iné hybridné útvary (poslovenčené bohemizmy, resp. počeštené slovakizmy) ostali knižnými prvkami písaného prejavu a do hovorených kultúrnych útvarov neprenikli (*dnuzapsaný*, *napechovaný*,

najmeň, nabídzat', optati, prejíti). Jestvuje aj podmnožina bohemizmov, ktoré vo všetkých slovenských nárečiach majú geneticky odlišný ekvivalent, neadaptovali sa, resp. nie sú adaptovateľné, ale napriek tomu sa v nezanedbateľnom množstve používali v písaných prejavoch (*choť, sličný, kýta, lkati, klacek*). Existencia významovo totožného slovenského ekvivalentu znižuje komunikačnú závažnosť, a teda aj perspektívu prítomnosti týchto slov v slovenskej slovnej zásobe.

Hospodárska pauperizácia Slovenska, ktorá sa začala v 16. storočí, pokračovala v priebehu **17. storočia**, pretože povstania a vojny v Uhorsku prebiehali väčšinou na slovenskom území. Išlo o ničivé nájazdy Turkov trvajúce až do ich porážky v roku 1683, opakované povstania uhorskej šľachty proti habsburgovcom, resp. proti vládnemu násiliu vykonávanému rukami žoldnierskych vojsk. Napokon Uhorskom prešlo niekoľko vln rekatolizácie. Nevytvorili sa podmienky na vznik jednotnej normy spisovného jazyka.

Treba zaznamenať aj pozitívne činitele tohto obdobia. Vynájdenie kníhtlače zvýšilo náklady knižnej produkcie, čo vyvolalo veľké zmeny v oblasti vzdelávania. Počet škôl v Uhorsku sa výrazne zvýšil.

Neorganický rast reformácie zo 16. storočia prešiel do svojho jazykovo-kultúrneho vyvrcholenia v 17. storočí. Na Žilinskej synode 1610 vedenie evanjelickej cirkvi vyhlásilo súdobú češtinu za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelikov v písomnom aj hovorenom styku. Napriek tomu sa v evanjelickej spisbe stále zachovávajú dve protichodné tendencie, ktoré bolo možné sledovať aj v 16. storočí. Na jednej strane sa čeština zachováva v nenarušenej spisovnej norme a na druhej strane sa čeština naďalej slovenčí. Neznámy slovenský autor rozpravy *De litteratura Slavorum Germanissima*, potom Daniel Sinapius Horčička, Ján Simonides a spočiatku aj Tobiáš Masnicius hovoria o potrebe priblížiť písaný jazyk, teda češtinu, slovenčine. „Prvoradou je pre nich zrozumiteľnosť jazyka, a preto treba siahť aj k jeho slovenčeniu na všetkých úrovniach, ale najmä v lexike, a vyvarovať sa pre Slovákov nezrozumiteľných slov“ (Švagrovský, 2007a, s. 60). Vlna pobiellohorskej emigrácie z českých krajov výrazne posilnila druhú tendenciu – používanie neslovenčenej češtiny.

Konštatovanie o dvoch tendenciách platí aj pre katolícku spisbu. V 17. storočí pápežská kúria vyslovila zásadu, aby sa pri rekatolizácii používal domáci jazyk. Pretože hospodárske, politické a kultúrne centrum Uhorska bolo v 17. storočí na západnom Slovensku, je pochopiteľné, že katolíci za domáci jazyk prijali kultúrnu slovenčinu v západoslovenskej podobe. Proti tejto línii stojí aj v katolíckej spisbe tendencia zachovať nezmenenú češtinu (Krajčovič, 1962, s. 99; Skladaná, 1998). Táto tendencia je podložená úzkymi stykmi reholí, ktoré na Slovensku vykonávali rekatolizačnú činnosť (najmä jezuiti a františkáni) so sesterskými rehoľami v Čechách a na Morave (Pauliny, 1983, s. 144). Možno hovoriť aj o formovaní normalizovaného variantu slovakizovanej češtiny. Normalizácia spočívala v dôslednom nahrádzaní niektorého charakteristického českého javu domácim prostriedkom, napr. české ř, ě, au sloven-

ským *r*, *e*, *ú* (Krajčovič – Žigo, 1999, s. 42; podrobnejšie v práci Krajčovič – Žigo, 2002, s. 85 – 90).

V 2. polovici a zvlášť ku koncu 17. storočia nastáva v evanjelickom chápaní spisovnej podoby slovenského jazyka výraznejší obrat. Zásada evanjelickej cirkvi hlásať Slovo Božie v zrozumiteľnom jazyku urobila z češtiny kultový jazyk tejto konfesie. Fakt, že zrozumiteľným liturgickým jazykom slovenských evanjelikov je čeština, sa v *Bardejovskom katechizme* nijako netematizuje. V „katechizme troch superintendantov“ z roku 1612 už čitateľ dostáva informáciu o tom, že daný katechizmus bol vydaný v češtine pre potreby preddunajských seniorátov (Ďurovič, 2015, s. 60). Konštatovali sme, že spočiatku sa táto čeština poslovenčovala v záujme priblíženia sa k hovorenému jazyku Slovákov. Spomínaný obrat – ústup od slovenčiackej tendencie evanjelikov – dobre dokumentuje spis *Zpráva pisma slowenského* Tobiaša Masnicia (1696; cit. podľa Ďurovič, 2008), v ktorom autor v istom konflikte so svojimi predchádzajúcimi názormi predstavuje koncepciu normovanej češtiny ako spoločného spisovného, presnejšie, písomného jazyka Čechov a Slovákov. Ide o jazyk písomnej komunikácie, nie o bežný hovorený jazyk. Dôvodom dodržiavania spoločného písomného jazyka je v oných časoch aj vytvorenie možnosti pre českých protestantov v exile používať bohoslužobné knihy vytlačené na Slovensku alebo Slovákmí. Masniciov spis dokumentuje fakt, že v časoch rekatolizácie vzrastala u slovenských evanjelikov úcta k češtine aj vďaka tomu, že čeština začala symbolizovať vieru (porov. Doruľa – Krasnovská – Žeňuch, 1998, s. 68). Ľ. Ďurovič opakovane a v rozličných kontextoch poukazuje na veľkú historicko-kultúrnu dôležitosť *Predhovoru (Praefatio)* k spomínanej *Zpráve*. Ten je dôležitý preto, lebo autor v ňom konštatuje, že slovenskému národu a slovenskej reči chýba nanajvýš potrebná vec a tou je pestovanosť. Ani v súdobej a ani v staršej literatúre vymenúvajúcej početné slovanské národy Masnicius nenašiel zmienku o Slovákoch (okrem poznámky v jednom z diel, že Uhri popri Váhu hovoria slovanským jazykom). T. Masnicius teda dáva najavo, že ako osobitný národ jestvujeme a je len naša chyba, že o nás vzdelaná Európa nič nevie, pretože na rozdiel od Čechov, ktorých kultivovaný a pestovaný jazyk používame, my svoj jazyk nepestujeme a neutvorili sme jeho jednotnú normu. Tým je vlastne povedané, že čeština je písomný jazyk Slovákov, hoci ich hovorený jazyk je iný, a že Česi a Slováci nie sú jeden národ (Ďurovič, 2008; Ďurovič, 2013). V čase, keď diglosný charakter komunikácie evanjelikov v „domacom jazyku“ začína mať čoraz výraznejšie kontúry, literatúra pestovaná v katolíckom prostredí, naopak, vykazuje vysoký stupeň slovacity. Úsilie uplatňovať jednotnú normu sa prejavovalo na úrovni areálov a cez vydavateľské úzy cirkevných autorít. Svedčia o tom jazykové podoby jednotlivých vydání *Ostrihomského rituálu* (Skladaná, 1997). Prakticky v tom istom čase ako Masniciova *Zpráva* vychádza kniha Mikuláša Thamassyho (1691) *Prawa Katoljcka Ručny Knyžka Kteražto Ručny knižce ale leweg doktora Matyassa Hoě na odpor widana gest*. Dielo je napísané v takom jazyku, že Jozef Miloslav Hurban ho v svojej rozprave *Slovensko a jeho život lite-*

rárny (1847; cit. podľa Hurban, 1983) pokladá za prvú slovenskú tlačенú knihu. Čo sa týka neskoršieho hodnotenia jej jazyka, nie je bez zaujímavosti, že kým E. Pauliny (1983, s. 140) hovorí o kultúrnej západoslovenčine, R. Krajčovič a P. Žigo (Krajčovič – Žigo, 1999, s. 42, 89) hovoria o normalizovanej slovakizovanej češtine. Ako titul Thamassyho knižky naznačuje, jednou z frekventovaných foriem literárnej aktivity sa stáva konfesiónálne vyostrená polemická spisba. Za prvú slovenskú katolícku modlitebnú knižku pokladá Š. Švagrovský Abrahamffyho *Knižku modliteb nábožných* z roku 1693, lebo „už nemá textovú osnovu češtiny, ale kultúrnej západoslovenčiny, pretože slovenské jazykové prvky sú tu už zastúpené systematicky a vo všetkých jazykových rovinách, frekvencia ich výskytu i striedania s českými jazykovými prvkami je vyššia“ (Švagrovský, 2007a, s. 61).

2.2. Osemnásťte storočie do vystúpenia A. Bernoláka – obdobie normalizácií a čiastočných kodifikácií slovenčiny a češtiny

Tak ako 17. storočie, aj značná časť **18. storočia** bola pre kultúrnu západoslovenčinu obdobím prosperity. Jej masívne prenikanie z oblasti administratívy a svetскеj poézie do tlačenej katolíckej spisby značí ďalší vývinový stupeň v jej upevňovaní a ustáľovaní. Túto situáciu dobre vystihuje po latinsky písaný úvod ku knihe kázni *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn*, v ktorom autor Alexander Mácsay (1718) zdôvodňuje vydanie diela v „svojej domácej slovenskej reči“ (*edito hoc Opere sub hocce vernaculo meo Idiomate Slavonico*) tým, že na rozdiel od iných národov, „ktoré majú rozličné kazateľské knihy na vhodnú pomoc svojich mladých rečníkov, jediný národ slovenský (...) nemá vydanej vo vlastnej reči ani jedinej“ (citované podľa Pauliny, 1983, s. 143). J. Krajčovič charakterizuje jazyk diela ako normalizovaný typ slovakizovanej češtiny (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 86).

Normovanie kultúrnej západoslovenčiny v podobe latinsko-slovenského slovníka (1763) a krátkeho súpisu vybraných pravopisných pravidiel nie je síce kodifikáciou v pravom zmysle slova, ale už má niektoré jej znaky. O pravopisnú normalizáciu písanej kultúrnej slovenčiny sa pokúsili kamaldulskí mníši na východnom Slovensku. Ortograficko-gramatický úvod (*Brevis methodus rite scribendi, fromandi... Stručný návod na správne písanie, tvorenie...*) obsahuje pravidlá používania vokalizovaných a nevokalizovaných predložiek, písanie predložkovo-substantívnych alebo predložkovo-zámených zloženín, používanie vkladnej spoluhlásky *j*, používanie grafém *i, j* [i:] a *y*, variantnosť morféme *naj-* a *nej-* používaných v superlatíve. Okrem toho súpis obsahuje i poučenie o funkcii a gramatickej spájateľnosti častice *nech* a gramatickom význame a funkciách zvratnej častice *sa*. Autorstvo návodu aj celého slovníka sa istý čas pripisovalo Romualdovi Hadvabnému. Ján Horecký (1950), ktorý uverejnil latinský originál aj preklad *Stručného návodu*, sa otázke autorstva nevenuje a hovorí o *tzv. Hadvabného slovníku*. Dnes sa ako skrátené pomenovanie latinského názvu slovníka *Syllabus dictionarij latino-slavonicus (ex tribus n[ume]ro dictionariis potissimum...)* používa názov *Kamaldulský slovník*. O problémoch s ja-

zykovým zaradovaním textov z tohto obdobia svedčí fakt, že kamaldulská slovenčina je v *Encyklopédii jazykovedy* raz označená ako „variant silne slovakizovanej češtiny“ (Mistrík a kol., 1993, s. 31) a raz ako „bohemizovaný variant kultúrnej západoslovenčiny“ (ibid., s. 254; tak aj Krajčovič – Žigo, 2002, s. 120 – 121).

Na druhej strane treba pripomenúť aj existenciu protichodného javu: v 2. polovici 18. storočia aj katolícke knihy určené pre slovenské školstvo používajú češtinu. Napr. *Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sškól* ešte zachováva českú ortografickú normu, hoci výslovnosť grafém ř, ě a au už normalizuje v slovenskom duchu; „v giných ale věcech, kolik bylo možné, knihy Czeské nasledowati se ljbilo“ ([Lesák], 1870a). Gramatický pendant k „dobropísebnosti“ – *Prjwod ku Dobromluwnosti Slowenské k Prospěchu Mládeži Slowenských Sškól* ([Lesák], 1780b) – svedčí už o výraznejšom odklone od českej tvaroslovnej bázy, čo možno pozorovať na niektorých skloňovacích vzoroch (napr. 1. *ryba, ovca*; 2. *zvíra, kura, díťa/dítě*) a konjugačných triedach (1. *trhám*; 2. *nesem, šijem, milujem/miluji*; 3. *vidím*). Aj v týchto príručkách už možno vidieť náznak kodifikácie normalizovaného variantu slovakizovanej češtiny (inak Vážný, 1936, s. 404).

Nemožno nespomenúť individuálny kodifikačný pokus Jozefa Ignáca Bajzu, ktorý v 80. rokoch 18. storočia uvažoval o ortografii slovenčiny, niektorých jej tvaroslovných otázkach a takisto o jej prozodických schopnostiach. Za základ spisovného jazyka si vybral úzus západoslovenských vzdelancov vo variante, ktorý bol pomerne otvorený bohemizmom. Nemal však jednotný systém a nerozpracoval všetky plány jazyka (Pauliny, 1983, s. 161 – 162).

V intenciách naznačených predchádzajúcim obdobím sa evanjelická línia spisovného jazyka, pochopiteľne, vyvíjala iným spôsobom ako katolícka. Spomínaný Masniciov spis *Zpráva Pjsma Slowenského* z konca 17. storočia predznamenal postupujúcu zmenu vzťahu evanjelikov k češtine, teda situáciu charakteristickú pre celé 18. storočie. *Zpráva* explicitne reflektovala – v historických a kultúrnych súvislostiach – fakt používania kralickej češtiny ako písomného a liturgického (nie bežne hovoreného) jazyka slovenských evanjelikov. Dve rukopisné gramatiky Daniela Krmana z prvej tretiny 18. storočia majú iné ambície. Jazyk, ktorý D. Krman opísal, teda kralickú češtinu, nazval *lingua Slavico-Bohemica*, čím nielen verbalizoval fakt, že ide o spoločný spisovný jazyk dvoch národov – Slovákov (*Slavi Pannonii, Slavi in Hungaria, Slowacy, Slovacia*) a Čechov, ale aj explicitne signalizoval spoluúčasť svojho národa na tomto jazyku (Ďurovič, 2004, s. 194). Toto dvojité pomenovanie spisovného jazyka evanjelikov začína symbolizovať evanjelické chápanie češtiny, resp. už „slovakovo-češtiny“, ako bazálneho komponentu česko-slovenského jazykového, kultúrneho a konfesijného kontinua, v ktorom Slováci od bielohorskej porážky r. 1620 do vydania tolerančného patentu r. 1781 boli organizačne silnejšou zložkou. D. Krman vo svojej prvej rukopisnej gramatike z roku 1704 uvádza aj slovenské tvary popri českých. Ľ. Ďurovič si kladie otázku, či Krmanovu gramatiku

treba chápať ako gramatiku čistej češtiny, v ktorej sa slovenské tvary uvádzajú s prohibitívnym zacielením, alebo uvádzaniu týchto tvarov je možné pripísať informatívnu funkciu (Ďurovič, 2004, s. 195). Druhá rukopisná gramatika (z roku 1729, zachovaná len vo fragmente), ktorá nie je extraktom tej prvej a v ktorej prakticky chýbajú zmienky o slovenčine, naznačuje, že aj nastavenie prvej gramatiky (1704) možno interpretovať vo vzťahu k slovenčine nie informatívne, ale prohibitívne, teda v tom zmysle, že *lingua Slavico-Bohemica* je už kodifikovaný jazyk, ktorý neotvára možnosť používať v ňom cudzie prvky, teda „Slováci musia prejsť dôsledne na češtinu“ (Ďurovič, 2004, s. 194 – 195). Takýto obrat evanjelickej komunity k čistej češtine implikuje aj potrebu slovenských evanjelikov naučiť sa tento spisovný jazyk, aby ho mohli používať aj v hovorenej komunikácii (na to, že bohemizačný trend v evanjelickej spisbe 18. storočia nebol tak bezproblémovo jednoznačný, poukazujú práce: Skladaná, 1998; Hargašová, 2012).

Ako normatívny textový model pravopisu i jazyka oficiálnej češtiny sa chápalo nové vydanie *Kralickej Biblie* v Halle roku 1722 a *Agendy* roku 1734, ktoré do tlače pripravili Daniel Krman a Matej Bel. V tomto období vrcholil kultúrny prúd okolo *lingua Slavico-Bohemica* vo vydání odborne veľmi kvalitného a inovačného diela Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica in qua praeter alia... discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat* (Doležal, 1746) so známym temer 20-stránkovým predhovorom, ktorý napísal M. Bel (1984, v slovenskom preklade J. Paveleka). Vidíme, že už v názve knihy sa kladie rozdiel (*discrimen*) medzi nárečím Čechov (*dialectum Bohemorum*) a vzdelanejších Slovákov, doslova „vzdelanejších Slovanov v Uhorsku“ (*cultiorum Slavorum in Hungaria*). Do okrúhlych zátvoriek Doležal dáva slovenské slová a koncovky (*Slavorum cultiorum in Pannonia, usitatae Terminationes vel voces*), do hranatých zátvoriek zas zastarané a menej používané české slová a koncovky (Doležal, s. 32 [nepaginované]; preklad Jóna, 1978, s. 260). Pretože morfológické črty dialektu vzdelaných Slovákov svedčia podľa Ľ. Ďuroviča o tom, že Skaličan Pavol Doležal opisuje vlastne mestský jazyk Skalice, je odlišnosť tohto dialektu od kralickej češtiny veľmi malá, asi 75 rozdielov vo flexii (Ďurovič, 2004, s. 213). Kým u T. Masnicia a D. Krmana je *lingua Slavico-Bohemica* spisovným jazykom Slovákov, ktorí v bežnej komunikácii hovoria odlišne (podľa Masnicia pokojne môžu a podľa Krmana by zrejme už nemali), tak u P. Doležala a M. Bela Slováci nielen píšú, ale aj hovoria skoro tak ako Česi. Bolo to možné len preto, že zo slovenčiny (*lingua Slavica, dialectum Hungaro-Slavicam*), ktorá je v mnohých župách domácom jazykom (*lingua vernacula*), si M. Bel aj P. Doležal vybrali ten územnomestský dialekt slovenčiny (jazyk vzdelanejších Slovákov), ktorý je najbližší češtine a ktorý Česi usadení v Uhorsku spolu s mnohými Slovákami priviedli pestovaním a „zveľaďovaním k takej vyspelosti a lahodnosti“, že sa prakticky vyrovnal češtine. Takže aj keď slovenčina (*Hungaro-Slavica*) a čeština (*Bohemica*) sú historicky dva odlišné jazyky (to M. Bel v *Predhovore* uznáva), tak v čase napísania Gramatiky už prakticky splyývajú v jeden spi-

sovný jazyk (Bel 1984, s. 174). V svojich latinsky písaných dielach M. Bel explicitne rozlišuje češtinu ako spisovný jazyk Slovákov a hovorenú reč Slovákov (Doruľa, 1993, s. 28). Vzťah tejto *lingua vernacula* k útvaru *lingua Slavico-Bohemica* ostáva v *Predhovore* nejasný.

Podľa Ľ. Ďuroviča poníma P. Doležal svoju *lingua Slavico-Bohemica* ako „horizontálny diasystém pozostávajúci z dvoch dialektov“ (Ďurovič, 2004, s. 214). Tu sa však žiada dodať, že opis tohto gramatického systému je robený z pozícií češtiny, čo značí, že predstavuje len jeden jazyk – češtinu – s istou množinou prípustných variantných koncoviek, ktoré používajú Slováci. Nepřípustné koncovky sú od tejto češtiny explicitne delimitované. Za normatívnu lexikografickú príručku dopĺňujúcu istým spôsobom tento gramatický opis možno s dávkou „esejistickej“ licencie pokladať prepracovaný latinsko-nemecký slovník Ch. Cellaria, ktorý M. Bel doplnil o maďarské a české ekvivalenty. Popri českých lexémach uvádza sporadicky aj slovenské náprotivky.

Ostáva otázka, či P. Doležal bol naozaj tým rázcestím, od ktorého podľa Ľ. Ďuroviča mohli viesť dve cesty (ibid., s. 199). Jedna cesta k Antonovi Bernolákovi, ktorý posunul základ spisovnej slovenčiny smerom na východ a kodifikoval juhozápadný dialekt vzdelaných Slovákov ako osobitný jazyk, a druhá cesta k čistej, nevariantnej češtine. Ak v Doležalovom a Belovom chápaní je slovenčina najlepšia tam, kde je maximálne blízka k češtine, tak ideálom je len totožnosť. Také nastavenie vedie iba jedným smerom – k češtine bez variantov, ktorá je rovnaká pre Čechov aj Slovákov. Nevedie k zväčšovaniu rozdielov medzi variantmi a k emancipácii jedného z variantov už toľko nie. Cestu vedúcu od variantnej češtiny k „čistej češtine“ komunita slovenských evanjelikov prešla. Češtinu bez slovakizmov reprezentoval Juraj Palkovič. Ale táto pozícia sa ukázala ako neudržateľná. A čo sa týka hypotetickej druhej línie vedúcej k A. Bernolákovi, je nepochybné, že A. Bernolák sa (popri iných gramatických prácach) teoreticky inovatívnou Doležalovou gramatikou inšpiroval. Ale Doležalove teoretické výdobytky použil A. Bernolák v úplne protikladnom konceptuálnom rámci, ktorý nijako nemožno považovať za realizáciu niektorej z potencií, ktorú koncepcia *lingua Slavico-Bohemica* poskytovala.

O čom inom ešte svedčí pomenovanie *lingua Slavico-Bohemica* okrem faktu, že jeden jazyk používajú dva národy? Svedčí aj o posunutom statuse češtiny v komunitě slovenských evanjelikov: čeština sa nechápe ako kód *vo funkcii spisovného jazyka Slovákov*, ale ako jazyk, ktorý *je spisovným jazykom Slovákov*. Identifikovanie sa s týmto jazykom je zexplicitnené „pridaním Slovákov“ do názvu jazyka. D. Krman aj M. Bel, ktorí na viacerých miestach jasne pomenúvajú Slovákov (*Slavi Pannonii*, *Slavi in Hungaria*; v Krmanovom rukopise aj podoba *Slovacii*), raritne použili aj pomenovanie *Slavo-Bohemus*. Napr. M. Bel označil v *Predhovore* P. Doležala za Slováka (doslova uhorský Slovan – *Hungaro-Slavus*), ktorého gramatiku neodmietnu ani Česi, a súčasne ho označil aj pomenovaním *Szokolcensis Slavo-Bohemus*, čo sa dá interpretovať aj ako skalický Slováč hovoriaci po česky, teda ako jazy-

kovú charakteristiku. Čeština používaná a kodifikovaná ako spisovný jazyk Slovákov evanjelického vyznania, teda *lingua Slavico-Bohemica* sa 2. polovici 18. storočia začína nazývať *lingua Bohemo-Slavica* a zistenie motivácie tejto zmeny by podľa Ľ. Ďuroviča (2004, s. 199, 204) malo byť predmetom ďalšieho štúdia. Ďalej konštatuje, že kým adjektívum *Slavico-Bohemica* „ostalo latinským slovom a nikdy nedostalo ekvivalent vo vlastnej reči“, tak adjektívum *Bohemo-Slavica* sa stalo základom pre dve pomenovania *česko-slovanský* a *česko-slovenský* a od konca 18. storočia slovenskí evanjelici paralelne používajú na označenie češtiny ako vlastného spisovného jazyka názov *slovenčina*, *česko-slovenčina*, *českoslovenčina*, *čeština* a neskoršie aj *bibličina* (ibid., s. 199 – 200).

Konfesionálne rozdelená slovenská spoločnosť poskytuje obraz dvoch spisovno-jazykových situácií. Formálno-jazykové zjednocovanie prebiehajúce v katolíckych cirkevných a vzdelávacích inštitúciách malo podobu areálovo podmienených normalizácií (Skladaná, 1997; Žigo, 2000). Situácia u evanjelikov smerovala od začiatku 18. stor. k explicitnej a komplexnej normalizácii jazyka používaného v oficiálnych komunikačných situáciách. Určité atribúty tohto aktu nám dovoľujú hovoriť o kodifikácii češtiny ako spisovného jazyka slovenskej evanjelickej komunity v rámci jazyko-ideologického konceptu *lingua Slavico-Bohemica*. Táto kodifikácia disponovala zdôvodnením v podobe *Predhovoru* M. Bela v gramatike, ktorú napísal P. Doležal. Mala teda k dispozícii aj veľmi dôkladný a navyše inovatívny gramatický opis. Za lexikálny komponent tohto kodifikačného opisu možno považovať českú časť, resp. mnohotisícový súbor českých ekvivalentov v Belovom vydaní Cellariovho nemecko-latinského slovníka (Bel, 1735). Záverečné konštatovanie, že táto kodifikácia už z povahy veci nemohla mať celonárodný charakter, je azda aj redundantné.

3. ČEŠTINA V SPISOVNOM OBDOBÍ

Osvietenstvo (a súčasne prvá etapa národného obrodnia) s jeho jazykovo chápaným nacionalizmom, s chápaním jazyka ako národotvorného činiteľa, postavilo slovenských evanjelikov pred problém, ako vymedziť slovenský národ prostredníctvom česko(-)slovenského jazyka. „J. Ribay, J. Palkovič, B. Tablic, Š. Leška a i. vychádzali z presvedčenia, že spolu s Čechmi a Moravanmi tvoria jeden spoločný kmeň, že ich spája stáročná náboženská, kultúrna a jazyková tradícia, a preto považovali za správne, aby spoločným jazykom všetkých troch súčastí tohto jedného kmeňa zostala aj naďalej čeština“ (Švagrovský, 2007b, s. 49). Išlo o češtinu kralickej normy, ktorú treba ochraňovať a nepripúšťať do nej ani slovakizmy, ani novoty pochádzajúce z českého prostredia (napr. výsledky Jungmannovej neologizácie českej slovnej zásoby). Túto líniu presadzoval najmä J. Palkovič a na podnet Bohuslava Tablica ju inštitucionalizoval v podobe založenia *Ústavu slovanského*, respektíve *Katedry reči a literatúry československej* pri evanjelickom lýceu v Bratislave (1803). Tento počín koncepcne nadviazal na starší projekt Juraja Ribaya z roku 1793 týka-

júci sa založenia spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákmi v Uhorsku (Ribay, 2007). Jedným z predmetov záujmu a štúdia plánovanej spoločnosti bol „vlastný slovenský jazyk a dejiny českého a slovenského jazyka, (...) jeho osudy a vývin v Uhorsku“ (ibid., s. 103).

Ako normatívne dielo tejto spoločnej reči bola prijatá Dobrovského gramatika (1819, 2. vyd.). Bol to podrobný vedecký opis reprezentatívnej podoby národného jazyka (češtiny „bratskej Biblie“, z hľadiska slovenských evanjelikov opis československej reči). V *Predhovore* Dobrovského gramatiky (časť 3, *Slawische Mundarten*) sa slovenčina uvádza ako jeden z piatich samostatných jazykov slovanskej jazykovej skupiny B (spolu s češtinou, hornolužickou srbčinou, dolnolužickou srbčinou a poľštinou s jej sliezskou varietou). V 4. časti *Predhovoru* nazvanej *Böhmische Sprache* sa sedemkrát poukazuje na stav v slovenčine (o slovenských nárečiach pravidelne a kvalifikovane informoval Dobrovského Juraj Ribay) a okrem iného sa konštatuje, že čeština sa od slovenčiny líši najmä samohláskami (*sviňe, duše* oproti *sviňa, duša; držeti, mlčeti* oproti *držati, mlčati* sic!; *dej, lejno, vejce* oproti *daj, lajno vajce/vajco*). Aj keď sa tu na rozdiel od jeho starších klasifikácií (porov. Blanár, 1954, s. 152) explicitne nehovorí, že slovenské nárečia sú súčasťou češtiny ako „národného jazyka“, tak vyjadrenie Jozefa Dobrovského o splývaní starej češtiny a slovenčiny do jedného nárečia (= jazyka) naznačuje, že jeho postoj v tejto otázke nebol jednoznačný, hoci do veľkej miery bol aj reflexiou komplikovanej cesty slovenčiny k celonárodnej spisovnej podobe (Blanár, 1954, s. 157 – 158; Ondrejovič, 2004; Blanár, 2006, s. 48).

Potreba identifikovať sa národne cez jazyk (v danom prípade cez spoločnú *československú reč*) teda sformovala v evanjelickom prostredí koncepciu *česko-slovenského kmeňa* v rámci širšej slovanskej spolupatričnosti (porov. i Pauliny, 1983, s. 114). V češtine vychádza nielen náboženská, ale aj ľudovýchovná, zábavná i vedecká literatúra, vydávajú sa v nej noviny. V tomto štádiu nastáva jeden sociolingvistický jav, na ktorý upozorňuje E. Pauliny (1983): keď čeština (*řeč československá, pule-rovaná slovenčina, čistá slovenčina, vzdělaná slovenčina, vyššia slovenčina*) začala rozširovať svoje komunikačné funkcie a súčasne jej používatelia začali úzkostlivo dbať na dodržiavanie spisovnej normy, rástlo napätie medzi ňou ako spisovným jazykom Slovákov a medzi bežne hovoreným dorozumievacím jazykom Slovákov, teda nejakou formou slovakizovanej češtiny (v pastoračnej praxi) alebo lokálne zafarbenej kultúrnej slovenčiny. Krátko by sme to charakterizovali ako začiatok konca češtiny ako spisovného/písomného jazyka (časti) Slovákov. Príznačným sprievodným znakom tohto stavu bolo úsilie slovenských evanjelických autorov vyrovnáť sa pomocou ekvivalentácie slovakizmov s faktom slovensko-českej lexikálnej odlišnosti, aby urobili text zrozumiteľnejším českému čitateľovi. Tieto postupy používali aj v opačnom, teda česko-slovenskom smere, ak boli presvedčení, že slovenský čitateľ nepozná význam niektorých českých slov (Nábělková, 2015). Robili to v podobe pripojených slovensko-českých slovníčkov, českých ekvivalentov uvedených hneď

za príslušným slovom v zátvorke priamo v texte alebo v podobe výkladov v poznámkach pod čiarou.

Na rozdiel od evanjelikov s ich konceptom československej jazykovej a národnej jednoty vyriešili si slovenskí katolíci koncom 18. storočia otázku národa a jazyka inak. Prijatie súboru diel Bernolákovej kodifikácie v rokoch 1787 až 1791 značilo prijatie tejto koncepcie: Slováci sú samostatný kmeň v rámci veľkého slovanského národa, slovenčina je samostatný jazyk a je potrebné ju jasne delimitovať od češtiny. Inak povedané: všetky národy majú svoj spisovný jazyk a je nevyhnutné, aby aj Slováci mali svoj. Jazykovedný cieľ Bernolákovho historického činu spočíval v postihnutí noriem kultúrnej, pestovanej západoslovenčiny južného typu. Pri jej opise sa A. Bernolák oprel o živú reč vzdelancov a spisovateľov, ktorí sa najmenej prikláňajú k češtine, a o jazyk tlačenej literatúry vychádzajúcej v trnavskom centre (Pauliny, 183, s. 164 – 165; Blanár, 2006, s. 7). R. Krajčovič (1992) upozorňuje aj na fakt, že kodifikačné spisy v ich prvej, konštitučnej fáze ukazujú kultúrnu slovenčinu v takej jazykovej situácii, ktorú charakterizovalo používanie západnej a strednej slovenčiny na jednom mieste. V Trnave po zrušení univerzity, arcibiskupstva a kláštorov ustal kultúrny ruch potrebný pre kultivovanie domáceho jazyka. V generálnom seminári ako v novom centre kultivácie jazyka dominoval západo-stredoslovenský kontakt. „Grafické i zvukové reality“ odrazené v kodifikácii sa z priestorového a časového hľadiska javia ako určitá nehomogennosť (Krajčovič, 1992, s. 69).

Situáciu v období od polovice 18. storočia po začiatok 19. storočia by sme mohli nazvať **pohybom od diglosie k jednojazyčnosti**, ktorý napokon vyvrcholil v dvoch kodifikáciách – v bernolákovčine a v reči československej. Bernolákov *Slowár slowenski, Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherski* (Bernolák, 1825 – 1827) sa usiloval delimitovať bohemizmy od kodifikovanej slovenskej slovnej zásoby. Slova-kizmy v Palkovičovom slovníku *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beifügung der Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten*. (Palkovič, 1820 – 1821) plnili dve funkcie: mali používateľa informovať o formálne odlišných slovenských slovách a súčasne poukázať na ich delimitáciu od spisovnej češtiny. V tomto období sa, pravda, našli aj autori s kodifikačnými ambíciami, ktorí išli „tretou cestou“ – Jozef Ignác Bajza, Juraj Lesák, Martin Ďurgala.

A. Bernolák dokončil svoj *Slowár* ešte v 1796, ale opakovane ho celý prepisoval a prerábala prakticky až do svojej smrti v roku 1813. J. Palkovič začal s prácou na svojom dvojzväzkovom česko-nemecko-latinskom slovníku (doplnenom českými a moravskými výrazmi) okolo roku 1810 a slovník vyšiel v rokoch 1820 – 1821. Možno teda povedať, že doba práce na oboch slovníkoch sa čiastočne prekrýva. Vyšli skoro súčasne (v rozpätí rokov 1820 a 1827; Bernolák), čo v prípade *Slowára* značí 12 rokov po Bernolákovej smrti, pretože za Bernolákovho života sa nenašiel ani nezištný mecenáš, ani vydavateľ ochotný ísť do takého finančného rizika.

Takže konfesiónálne rozdelení Slováci majú v 20. rokoch **19. storočia** dva spisovné jazyky s kompletnou kodifikáciou: s dvoma gramatikami (na jednej strane

J. Dobrovský, na druhej A. Bernolák) a s dvoma rozsiahlymi a na svoj čas kvalitnými slovníkmi – (A. Bernolák a J. Palkovič). Slovenskí evanjelici mohli za svoj slovník považovať aj nemecko-český slovník J. Dobrovského (1821), ktorý obsahoval aj niekoľko sto lexikálne odlišných slovakizmov v duchu koncepcie spoločného spisovného jazyka. Situácia sama osebe je nezvyčajná a jej zvláštnosť umocňuje fakt, že obidve podoby spisovnej slovenčiny predstavujú útvary, ktoré boli svojím spôsobom na ústupe.

Príčinu, prečo sa bernolákovčina neujala v širšom meradle, nevidí E. Pauliny v jej obmedzení na jednu konfesiu, ale v tom, že kultúrna západoslovenčina, z ktorej A. Bernolák vyšiel pri normovaní slovenčiny, stráca na konci 18. storočia svoju životnú silu – „vyžíva sa“ (Pauliny, 1956, s. 44). Začiatkom 19. storočia začína nastupovať kultúrna stredoslovenčina (porov. aj materiálovú štúdiu Lifanov, 1998 a monografiu Krajčovič – Žigo, 2002, s. 114 – 118).

Podobne na tom bola čeština na Slovensku. Jej status ako „čistej, resp. vzdelanej slovenčiny“ totožnej so spisovnou češtinou v Čechách bol, ako sme povedali, ťažko udržateľný. Aby mohla na Slovensku fungovať, tak sa aj pri programovom nastavení na jej „neslovakizovanie“ predsa len v bežnej jazykovej praxi slovakizovala. Aj vo funkcii kultového jazyka. Ani veľmi konzervatívny J. Palkovič nebol proti tomu, aby sa jednotlivé užitočné slovenské slová, napr. *pleso* prijali do spoločného spisovného jazyka (napísal to aj v predhovore k svojmu slovníku). Pravda len vtedy, „ak to chce úzus, dohoda vzdelancov“ (čím okrem iného poukázal na stálu aktuálnosť tohto starého antického kritéria). Je príznačné, že konfrontácia slovenskej a českej lexiky v podobe slovensko-českých diferenčných glosárikov pripojených k dielam sa týkala slovakizmov zo stredoslovenskej nárečovej oblasti.

Pomenovanie *řeč československá*, resp. skôr *českoslovenčina*, označujúce češtinu ako spoločný spisovný jazyka Čechov a Slovákov, sa v 30. rokoch 19. storočia začalo čoraz frekventovanejšie používať na označenie češtiny používanej v slovenskom prostredí a vyznačujúcej sa slovenskými črtami (Nábělková, 2008, s. 116). Je to obdobie, keď niektorí predstavitelia národného obrodzenia uvažujú o ďalšom možnom rozvíjaní spoločného spisovného jazyka a prichádzajú k programovému záveru, že takouto cestou by bolo poslovenčovanie češtiny. Ľudovít Štúr a Michal Miloslav Hodža v 30. rokoch o tejto možnosti istý čas uvažovali, lebo začali hľadať riešenie v situácii, ktorú sme vyššie nazvali „začiatkom konca“. Ján Kollár svoj program syntézy slovenčiny a češtiny uvádzal aj do života vo vlastných literárnych textoch. Reakcie na jeho aktivitu opísal E. Pauliny (1983, s. 117) takto: „Jeho krok nenašiel súhlasnú ozvenu na Slovensku, na českej strane vyvolal zdesenie.“

Generácia významných literárne činných evanjelikov aj katolíkov (J. Kollár, P. J. Šafárik, J. Hollý) ešte intenzívnejšie ako predchádzajúca generácia pracovala s myšlienkou Slovanstva posilňujúcou národné vedomie, slovenské vlastenectvo. U bernolákovca Jána Hollého sa vlastenectvo prejavovalo v pestovaní špecifického, vlastného spisovného jazyka Slovákov. U J. Kollára v presadzovaní myšlienky československej

kmeňovitosti. Evanjelici, akokoľvek si cenili plody Hollého („pro výbornost ducha, který v nich vlaje“), ľutovali, že sú napísané v bernolákovčine, a nie po československy (Kuzmány, 1836; citované podľa Bujnák, 1927). Okrem Kollárových pokusov o „zľúbozvučnenie“ češtiny sa „povedomie slovacity predieralo na povrch“ aj tak, že šafárikovsko-kollárovská generácia začala objavovať slovenský folklór (Šmatlák, 1999, s. 23). Je to jasný dôkaz, že do tohto jazykového priestoru s dvoma kodifikáciami „vyžitých“ spisovných jazykov nastupuje stredoslovenčina.

J. Kollár v teoretickej rozprave *O literárnej vzájomnosti* (1836) ponúka takúto definíciu národa: „Život ľudstva je vývoj rozumu alebo rozvinutia vnútorného života v človeku. Národy sú formy, v ktorých sa ľudstvo vyvíja a utvára“ (cit. podľa Šmatlák, 1999, s. 63 – 64). Kým pre J. Kollára je národ forma všeobecného rozumu spojená s rozvíjaním vzdelanosti a kultúry, pre Jozefa Miloslava Hurbana je národ „organickou jednotkou prírodno-duchovného bytia (...), ktorá prirodzene smeruje k politickej usporiadanosti, organizovanosti“ (ibid., s. 64). Zdôvodnenie nevyhnutnosti opustiť češtinu a budovať svoj národný („kmeňovití“) život výlučne v slovenčine (v tom jednoznačne nadviazal na bernolákovcov) si vyžiadalo aj od Ľ. Štúra, aby v rozprave *Nárečja slovenskuo* sformuloval svoje chápanie národa (v dobovo podmienenom kontexte Slovanstva) a aby v kritickej konfrontácii s J. Kollárom naznačil, aký zmysel dáva konceptu slovanskej vzájomnosti (Štúr, 1843; ďalej citované podľa vydania Kralčák a kol., 2015). Ľ. Štúr je presvedčený, že J. Kollár chápe slovanskú vzájomnosť úzko a povrhuje, hoci to možno ospravedlniť časom a okolnosťami, v ktorých sa koncepcia utvárala. Kollárova redukcia slovanských národov na štyri je neudržateľná, pretože sám národný a literárny život Slovanov ukazuje, že slovanských národov (vrátane Slovákov) je jedenásť. Zmysel a cieľ slovanskej vzájomnosti nie je podľa Štúra v spoločnom podiele všetkých slovanských národov na duchovných plodoch Slovanstva a vo vzájomnom čítaní a kupovaní kníh, ako to videl J. Kollár, ale v poznaní ducha slovanského národa a v poznaní toho, „ako sa tento duch v umeňí (in der Kunst, in arte), v spoločenských formách Slovanou atď., atď. ukazuje a ako sa on tam ako duch slovenský ukazovať musí“ (ibid., s. 127). Z inej strany nazerané: pretože „duch je podstata (substantia) všetkeho“, tak jednotlivé národy tvoriace slovanský celok sú prejavom (manifestáciou) tejto podstaty, spôsobom jej existencie (ibid., s. 126). Modernosť a demokratickosť chápania národa u Ľ. Štúra spočíva v tom, že vidí národ ako spoločenstvo slobodných jednotlivcov rovných pred zákonom, a nie ako monopol privilegovaných. Národná emancipácia Slovákov sa musí opierať o stredné a nižšie vrstvy s dôrazom na ich kultúrny a občiansko-duchovný rozvoj.

Reformný vývoj v Uhorsku 30. rokov bol spojený s nekompromisnou maďarizáciou. Preto jedným z hlavných cieľov Ľ. Štúra bolo utvorenie národnej jednoty a cestu videl „v postupnom oslabovaní regionálnych, sociálnych a konfesionálnych zvláštností a identít“ (Škvarna, 2015, s. 84). Usiloval sa, aby jeho návrh nového spisovného jazyka prijali rôzne názorové skupiny a obidve konfesie (návšteva u J. Hollého). Ako ideálny „prototyp jazyka“, ktorý sa výrazne líši od ostatných slovanských

jazykov, ale je zrozumiteľný a rozšírený, ponúkol L. Štúr slovenčinu postavenú na severostredoslovenskom základe (Žigo, 2015, s. 95). Ukázalo sa, že s týmto „prototypom“ sa nedokážu všetci relevantní aktéri identifikovať, ale pristali by na kompromisne upravenú verziu štúrovského modelu. Predstavitelia jednotlivých koncepcií navzájom diskutovali a postupne smerovali k dohode. Bolo to v období po revolúcii 1948 – 1849, teda v zmenenej spoločenskej aj jazykovej situácii (nastúpil desať rokov trvajúci Bachov absolutizmus).

J. Kollárovi sa v tomto období podarilo svoju predstavu českoslovenčiny presadiť ako úradný a vyučovací jazyk na slovenských školách pod menom staroslovenský jazyk. Bol kodifikovaný v Radlinského „krátkej mluvnici“ vydanej v r. 1850 vo Viedni. Na slovenskej strane, „kde sa po Štúrovej kodifikácii spisovnej slovenčiny z r. 1843 hľadali cesty na stabilizáciu spisovnej slovenčiny“, sa tento krok nestretol so širším porozumením (Nábělková, 2008, s. 117). Medzitým (v roku 1852) vyšla etymologicky orientovaná Hattalova gramatika „opravenej“ štúrovskej slovenčiny, na ktorej sa dohodli traja predstavitelia za evanjelickú a traja za katolícku stranu. Príznačné pre danú dobu je to, že jedným z predstaviteľov katolíkov bol práve Andrej Radlinský.

Takže necelé štvrtstoročie po tom, čo Slováci dostali na používanie súčasne dva kodifikačné slovníky, boli konfrontovaní s dvoma kodifikačnými gramatikami. Novosť situácie bola v tom, že proces sebaidentifikácie Slovákov ako moderného národa prostredníctvom jazyka – slovenčiny – bol už zavŕšený. Preklenul konfesijnú priepasť, pretože obidve kodifikácie išli naprieč konfesiami (J. Kollár, A. Radlinský v prvej kodifikácii a L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, A. Radlinský, J. Palárik, Š. Závodník, M. Hattala v druhej kodifikácii). Staroslovenčina už procesu formovania národa nemala čo ponúknuť napriek tomu, že „opravená slovenčina“ neriešila otázku bohoslužobného jazyka evanjelikov.

To, že Štúrov pohľad na vtedajšiu národnú a jazykovú situáciu Slovákov bol správny a že s ním súvisiaci kodifikačný akt štúrovcov bol perspektívny, ba z hľadiska národnózachovného zápasu priam nevyhnutný, ukázal ďalší vývoj, ktorý nebol vonkoncom jednoduchý, ba niekedy bol až krízový. Počin štúrovcov mal však taký zásadný charakter, že návrat do predštúrovských pomerov už nebol napriek niekoľkým pokusom možný. Ku koncu 19. storočia sa už slovenčina nezvratne vyvíjala ako spisovný jazyk zjednotený svojím najrozšírenejším a najživotaschopnejším nárečovým základom – strednou slovenčinou v jej kultúrnej a hodžovsko-hattalovskou reformou upravené podobe.

Problém českoslovenčiny vystúpil v ostrej podobe aj v 20. a 30. rokoch 20. storočia a sformoval dva kodifikačné smery, ale to už je iný príbeh, ktorému sme sa venovali v iných prácach (nedávno v monografii Jarošová, 2015).

V 60. rokoch 20. storočia bola kodifikačná prax pod tlakom politickej tézy o regulovanom zblížovaní (v radikálnejšom variante o splývaní) češtiny a slovenčiny ako nevyhnutnej podmienke štátnej jednoty (Jarošová, 2012; Múcsková, 2014).

Ďalšie „pokračovanie príbehu“ slovenčiny a češtiny v 21. storočí komplexne sleduje, vedecky a súčasne čitateľsky prítlačivo opisuje v početných prácach M. Nábelková (súborne v monografii z roku 2008).

4. ZÁVER

Obdobie funkčnej diglosie v rámci dobovo chápaného „domáceho jazyka“ (*lingua vernacula*) zdokumentované pamiatkami predpisovného obdobia (14. – 18. stor.) a ukončené bernolákovskou kodifikáciou (koniec 18. storočia) nemalo charakter vzostupnej línie, ktorá by predstavovala pohyb spisovnej češtiny k spisovnej slovenčine cez štádium slovakizovanej češtiny, bohemizovanej slovenčiny (v regionálnych variantoch „kultúrnych slovenčín“) až po prvú explicitne kodifikovanú slovenčinu majúcu ambíciu prohibatívne delimitovať české jazykové prvky od slovenských. Takáto línia jednoducho nejstvovala, pretože išlo o koexistenciu dvoch jazykov – slovenčiny a češtiny –, a nie o čoraz väčšie slovakizovanie češtiny. Nejstvovala ani chronologicky, pretože v rozličnej miere slovakizovaná čeština vývojovo nepredchádzala viac alebo menej bohemizovanú slovenčinu, ale fungovali paralelne. Jazyk písomných pamiatok bol výsledkom používania odlišných jazykových prostriedkov v odlišných komunikačných prostrediach. Použitý jazykový útvar závisel predovšetkým od stupňa záväznosti, závažnosti, obradnosti komunikačnej situácie a od vzdelania pisateľa. Závisel od toho, či išlo napr. o náboženskú pieseň alebo o ľudovú pieseň, prípadne o útvary v rámci správnej agendy panstiev (účtovné knihy, majetkové súpisy, súkromnú korešpondenciu). Veľmi zjednodušene by sa dalo povedať: čím „oficiálnejší“ obsah, tým viacej češtiny, ale záviselo to aj od mnohých ďalších faktorov. Ďalej treba zdôrazniť, že používanie dvoch kódov sa týkalo predovšetkým privilegiovaných vrstiev spoločnosti.

V rámci konfesiónálne rozdeleného slovenského spoločenstva sa **vo vzťahu k češtine** dali pozorovať ako u katolíkov, tak aj u evanjelikov **dve tendencie**. Išlo na jednej strane o vedomé (aj nevedomé) úsilie o čoraz väčšie prispôsobovanie češtiny slovenskému jazykovému vedomiu a, na druhej strane, o úsilie zachovávať češtinu v neadaptovanej forme. Tieto celkové tendencie prejavujúce sa aj v komunikácii sledujúcej vyššie ciele nezáviseli natoľko od jazykovopragmatických faktorov, ale skôr od mimojazykových skutočností, historických udalostí spojených s postupujúcou reformáciou a následne s protireformáciou. V druhej polovici a najmä koncom 17. storočia sa v evanjelickej komunite tendencia poslovenčovania postupne vytrácala a začala sa **vývojová línia**, ktorú by sme nazvali **od diglosie k českej jednojazyčnosti** (mohla sa uplatňovať najmä v písomnej komunikácii). Mala podobu dvoch stupňov kodifikácie češtiny: 1. v jazykovoideologickom rámci *lingua Slovaco-Bohemica* v dielach Pavla Doležala a Mateja Bela (výsledok vývoja od konca 17. storočia do polovice 18. stor.) a 2. v jazykovoideologickom rámci *řeč československá* v dielach J. Palkoviča a čiastočne J. Dobrovského (výsledok vývoja od druhej polovice 18.

stor. do 20. rokov 19. stor.). Osvietenské nazeranie pripisujúce jazyku vlastnosť hlavného atribútu národa viedlo evanjelikov k tomu, aby predstavovali Slovákov ako súčasť česko-slovenského kultúrneho kontinua a aj národného celku (česko-moravsko-slovenského kmeňa).

A. Bernolák ako predstaviteľ katolíckej časti slovenských vzdelancov išiel cestou uznania a kodifikovania slovenčiny ako samostatného jazyka, pričom novo kodifikovaná slovenčina reprezentovala Slovákov ako samostatný národ. Jazyk, ktorý opísal, bol jazykom vzdelancov južných západoslovenských centier – Trnavy a Bratislavy. A. Bernolák kodifikoval slovenčinu komplexne – gramatickú stavbu aj slovnú zásobu. Jeho slovník (vydaný až v 20. rokoch 19. storočia) plní delimitačnú úlohu v opačnom smere ako slovník Palkovičov: delimituje české slová od slovenských. Zo spisovnojazykového pohľadu išlo u katolíkov o **cestu od diglosie k slovenskej jednojazyčnosti**.

Takže koniec cesty od diglosie k jednojazyčnosti, chápanej katolíkmi aj evanjelikmi odlišne, sa skončil na začiatku 19. storočia situáciou, keď Slováci mali **dva kodifikované spisovné jazyky** – bernolákovčinu a češtinu – a obidva vykazovali znaky straty funkčnej perspektívy. Tento obraz jazykovej situácie spestruje existencia útvarov „tretieho druhu“ – rozlične slovakizovanej a normalizovanej češtiny a silne bohemizovanej slovenčiny.

Ak sa národné spoločenstvo identifikuje prostredníctvom jazyka, nemôže byť jednoduché a jazykové zjednotenie je prvoradá úloha. Okrem toho vývoj slovenskej spoločnosti v prvej polovici 19. storočia zvýraznil potrebu čeliť otvorenej maďarizácii. Logika spoločenskej situácie si vyžadovala národnú jednotu, teda postupnú spoluprácu a dohodu predstaviteľov oboch konfesií. Logika spisovnej jazykovej komunikácie ako sociálneho a štruktúrneho fenoménu tlačila do popredia jazykový útvar nezaťažený slabunami dvoch doterajších kultúrnych kódov, jazyk životaschopný a súčasne vyhovujúci zmenenej teoretickej a ideovej paradigme chápania národa. Stredoslovenský základ, ktorého výber L. Štúr (1843) zdôvodnil a kodifikoval, predstavoval v tomto zmysle vhodnú jazykovú matériu: bol zrozumiteľný na východe aj na západe Slovenska a mal expandujúcu nadnárečovú varietu používanú v ľudovej aj umelej (niekedy ponáškovej) slovesnej tvorbe. Postupné dolaďovanie aj „rozlaďovanie“ pôvodnej štruktúry štúrovskej slovenčiny bolo nevyhnutným kompromisom, ktorý bolo treba urobiť v mene celospoločenskej akceptácie tohto jazyka. To sa podarilo.

Takže **štúrovska kodifikácia slovenčiny** a jej prijatie – v „opravenej podobe“ – predstaviteľmi oboch konfesií **ukončila etapu dvoch spisovných jazykov a začala etapu spisovnej slovenčiny s celonárodnou platnosťou**.

Prítomnosť češtiny v našom kultúrnom priestore generuje rozličné podoby akceptácie a adaptácie českého výraziva a aj rôzne podoby vymedzovania sa voči nemu. Je to súčasť našej jazykovej reality a vyrovnávanie sa s touto súčasťou malo, má a zrejme bude mať racionálne aj emocionálne formy. Je to prirodzené, pretože jazyk sa nielen používa, ale aj prežíva.

Bibliografia

BEL, Matej [Belius, Matthias]: Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitae Liber memorialis naturali ordine dispositus, ut sine ulla memoriae defatigatione, notitia vocabulorum non solum capi facillime, sed feliciter etiam repeti ac conseruari possit. In usum scholarum Partiae, plurimis vocibus Latinis atque interpretatione Hungarica et Bohemica locupletatus a Matthia Belio. Editio secunda auctior et emendatior [2., rozšírené a opravené vyd.]. Accedunt Indices, Germanicus, Hungaricus et Bohemicus. Leutschovia [Levoča]: Prostat apud Iohannem Breverum 1735.

BEL, Matej: Predhovor. [Preklad z latinčiny a poznámkový aparát: J. Pavelek]. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 3, s. 135 – 148.

BERNOLÁK, Anton: Slowár slowenski, Češko-Laťinsko-Nemecko-Uherski. Budae [Budín]: Ty-pogr. Reg. Univers. Hungarie 1825 – 1827.

BLANÁR, Vincent: Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov. In: Slavia, 1954, roč. 23, s. 152 – 158.

BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. Kapitoly z dejín grama-tického a lexikálneho opisu. Martin: Matica slovenská 2006.

BUJNÁK, Pavol: Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius: 1927. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/992/Bujnak_Dr-Karol-Kuzmany-Zivot-a-dielo/bibliografia

BUZÁSSYOVÁ, Klára – ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovaki i Čechi. Slovackij jazyk i češskij ja-zyk. (Etnosignifikativnyj, kul'turologičeskij, psihologičeskij i sociolingvističeskij aspekty otnošenij dvuch nacij i ich jazykov.) In: Jazyk – Kul'tura – Etnos. Eds. M. B. Ješič – J. Kořenský – G. P. Neščimen-ko a kol. Moskva, Nauka 1994, s. 113 – 130.

DOBROVSKÝ, Josef: Lehrgebäude der Böhmishe Sprache. Zur Theile verkürzt, zum Theile um-gearbeitet und vermehrt. Prag: Gottlieb Haase 1819. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=8uh-JAAAAAJ&pg>

DOBROVSKÝ, Josef: Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Erster Band. A – K. Zweyter Band. L – Z. Prag: Herrl'schen Buchhandlung. 1821. Dostupné na: <http://bara.ujc.cas.cz/slovniky/dobrovsky/dobrovsky319.html>

DOLEŽAL, Pavol [Doleschalius, Paullus]: Grammatica slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis & flectionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insimatur. Posonium [Bratislava]: Tipis Royerianis 1746. Dostupné na: <http://eod.vkol.cz/88778/>

DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2010.

DORULA, Ján: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. In: Slavica Slovaca, 1967, roč. 2, č. 1, s. 23 – 35; č. 4, s. 364 – 368.

DORULA, Ján: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. In: Slavica Slovaca, 1968a, roč. 3, č. 3, s. 333 – 351.

DORULA, Ján: O Historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia. In: Slovenská reč, 1968b, roč. 33, č. 3, s. 179 – 186.

DORULA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977.

DORULA, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993.

DORULA, Ján: Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistic-ký kabinet SAV 1997, s. 11 – 18.

DORULA, Ján – KRASNOVSKÁ, Elena – ŽEŇUCH, Peter: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In: XII. medzinárodný

zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 65 – 92.

ĎUROVIČ, Ľubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Bratislava: Veda 2004.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Zpráva pisma slowenského Tobiaša Masnicia a problém slovenskej identity. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 204 – 218.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Masniciovo Praefatio. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 32 – 36.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Pôvod a podoby češtiny ako spisovného jazyka Slovákov (Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu). In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 133 – 156.

FERGUSON, Charles Albert: Diglossia. In: Word, 1959, roč. 15, s. 325 – 340.

[Citované podľa FERGUSON, Charles A.: Diglosia. In: Antológia bilingvizmu. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 101 – 114. Preklad V. Krupa.]

HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987.

HARGAŠOVÁ, Zuzana: K používaniu češtiny na našom území v mladšom predpisovnom období vývinu slovenčiny. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 203 – 209.

HORECKÝ, Ján: Hadvabného Stručný návod. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení IV. Ed. J. Stanislav. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1950, s. 174 – 192.

HURBAN, Jozef Miloslav: Dielo II. Bratislava: Tatran. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/281/Hurban_Slovensko-a-jeho-zivot-literarny/1.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Kritika slovenských slovníkov a koncept normy. In: Ukrainska i slovjanska tlumačna ta perekładna leksikografija. Leonidovi Sidoroviču Palamarčukovi. Ed. I. S. Gnaťuk. Kijiv: KMM 2012, s. 149 – 154. Dostupné na: <http://www.ruslang.ru/doc/lexcomission/ukrainska-i-slovjanska-leksykohrafija.pdf>

JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovo v slovníku z pohľadu času a normy. Bratislava: Veda 2015.

JÓNA, Eugen: Pavel Doležal a jeho gramatika. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 5, s. 257 – 266.

JÓNA, Eugen, 1984. Matej Bel (1684 – 1749). In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 3, s. 129 – 135.

KRAJČOVIČ, Rudolf: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 14. Ed. E. Paulíny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 67 – 101.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Svedectvo dejín o slovenčine. 1. vyd. Martin: Matica slovenská 1980.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981a.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Po stopách kultivovania slovenčiny v starom Uhorsku. In: Kultúra slova, 1981b, roč. 15, č. 9, s. 289 – 295.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Bernolákovská pravopisná kodifikácia ako vedecký fakt. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Eds. J. Chovan – M. Majtán. Martin: Matica slovenská 1992, s. 69 – 73.

KRAJČOVIČ, Rudolf a Pavol ŽIGO: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny.

1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1999.

KRAJČOVIČ, Rudolf a Pavol ŽIGO: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002.

KRALČÁK, Ľubomír a kol.: Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva. Zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov. Bratislava: Veda 2009.

LAUERSDORF, Mark Richard: The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia. A Phonological Analysis of 16th Slovak Administrative-Legal Texts. München: Verlag Otto Sagner 1996.

LAUERSDORF, Mark Richard: Eugen Pauliny and Historical Sociolinguistics. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 243 – 249.

[LESÁK, Juraj]: Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnawa: lit. Kral. Uniw. Budinskég 1780a.

[LESÁK, Juraj]: Prjwod ku Dobromluwnosti Slowenské k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnawa: Literami Král. Uniw. Budinské 1780b.

LIFANOV, Konstantin V.: Formy proniknovenija sredneslovackogo folklornogo kojne v sferu avtorskoj poezii (konec XVIII v. – pervaja polovina XIX v.). In: Wiener Slawistisches Jahrbuch, 44. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1998.

MÁCSAY [Maczay, Máčaj], Alexander. 1718. Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn. Tyrnavia [Trnava]: Frideric Gall 1718. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=BLFeAAAAcAAJ>

MACŮREK, Josef: Ekonomicko-společenské vztahy mezi českými zeměmi a Slovenskem a společný boj proti tureckému nebezpečí v 16. a počátkem 17. století. In: O vzájemných vztáhev Čechov a Slovákov. Ed. E. Holotik. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 65 – 90.

MAJTÁN, Milan: Úvod. In: Pramene k dejinám slovenčiny. Eds.: M. Majtán – J. Skladaná. Bratislava: Veda 1992.

MAJTÁN, Milan – SKLADANÁ, Jana (eds.): Pramene k dejinám slovenčiny. Bratislava: Veda 1992, s. 9 – 14.

MISTRÍK, Jozef a kol. Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Diglosia v slovenskej jazykovej situácii (diachrónny pohľad). In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 1, s. 47 – 53.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Takmer zabudnutá diskusia o jazyku a jazykovede.

In: Pri zelenom stole: NAŠA REČ. Návraty k takmer zabudnutej diskusii. Ed. G. Múcsková – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského 2014, s. 7 – 20.

MUZIKOVÁ, Katarína: Eugen Pauliny a výskum dejín spisovnej slovenčiny. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 193 – 201.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava: Veda 2008.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 6 – 5, s. 276 – 306.

NOVÁK, Ľudovít: Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny. Slovenské pohľady, 1938, roč. 54, s. 105 – 111, 159 – 173, 217 – 222, 281 – 287.

NOVÁK, Ľudovít: Čeština na Slovensku v predpisovnom období. In: Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1982, s. 377 – 393.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Dobrovského obraz o slovenčine v diele Mithridates. In: Josef Dobrovský, fundator studiorum slavicornum (1753 – 1829). Sborník z konference ke 250. výročí narodení (Praha, 10. – 13. června 2003). Eds. V. Vavřínek – H. Gladkova – K. Skwarska. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 354 – 363.

PALKOVIČ, Juraj [Jiří]: Böhmisches-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beifügung der Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten. I. (A – N). Prag: Thomas Bulka. II. (O – Ž). Pressburg: Belnayischen erben 1820 – 1821.

PAULINY, Eugen: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov. Ed. L. Holotík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 99 – 124.

PAULINY, Eugen: Kultúrohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny. In: Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Ed. K. Horálek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1958, s. 33 – 36.

PAULINY, Eugen, 1983. Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť.

Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

RIBAY, Jur [Georgius]: Projekt na založenie ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákami v Uhorsku atď. [Preklad z latinčiny: K. Komorová, H. Saktorová]. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie (9. júna 2004 v Bratislave). Eds.: M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007, s. 103 – 109.

SKLADANÁ, Jana: Kultivovanie predpisovnej slovenčiny od 16. storočia. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Ročník XLV. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 83 – 102.

SKLADANÁ, Jana: Jazyk slovenských katechizmov zo 16. – 18. storočia. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka). Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1998, s. 157 – 167.

STANISLAV, Ján: Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. IV. Ed. J. Stanislav. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1950, s. 141 – 155.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka III. Texty. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957.

ŠKVARNA, Dušan: Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848. In: Studia Academica Slovaca. 44. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech a kol. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 75 – 93.

ŠMATLÁK, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry II. Bratislava: Národné literárne centrum 1999.

ŠTÚR, Ľudovít [Ludevít]: Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí. Prešporok: K. F. Wigand 1843.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Od spisovnej češtiny k Bernolákovej slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2007a, roč. 58, č. 1, s. 55 – 74.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Juraj Ribay a jeho vzťah ku kultúrnej východoslovenčine. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie (9. júna 2004 v Bratislave). Eds. M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007b, s. 49 – 52.

VALENTOVÁ, Iveta: Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny. In: Slovenská reč, 2001, roč. 76, č. 3, s. 149 – 159.

VÁŽNÝ, Václav: Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.). In: Bratislava. Časopis pro výskum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1936, roč. 10, č. 4 – 5, s. 365 – 405.

ŽIGO, Pavol: Podiel mesta na formovaní kultúrnych predpisovných útvarov. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 118 – 124.

ŽIGO, Pavol: Ambície Štúrovho jazykového prototypu. In: Studia Academica Slovaca. 44. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech a kol. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 94 – 108.